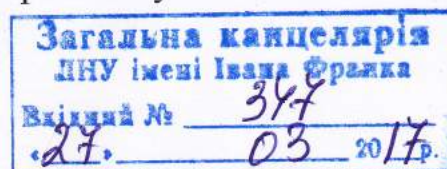

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
«КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СЕНСУ ЖИТТЯ У НЕКЛАСИЧНИХ
ФІЛОСОФСЬКИХ ПІДХОДАХ: СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ
КОНТЕКСТ»

Сафонік Лідії Миколаївни
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук Сафонік Лідії Миколаївни присвячене актуальній проблематиці зі сфери соціальної філософії. Воно стосується питань сенсу життя та його концептуалізації, здійсненими в межах сучасних філософських напрямків. Дисертантка прагне зрозуміти суть кризи соціальності та її пов'язаність із трансформацією розуміння сенсу життя сучасною людиною. Авторка цілком слушно зауважує, що «...радикальні соціально-політичні й культурні зміни й неусталеність життєвої ситуації, коли минуле онтологічно-рефлексивне опертя стає розмитим та “вислизаючим”, а теперішнє, – крихким і нетривким, на порядок денний суспільного розвитку виходять питання надзвичайної ваги – сенсу життя людини в умовах “іншого”, нетрадиційного, і некласичного соціокультурного досвіду» (с. 6). Безперечно, проблематика, з якою працює Лідія Сафонік має передусім соціально-філософський вимір, але й торкається антропологічних, етичних та історико-філософських проблем сучасності. Загальною метою даного дослідження є виявлення особливостей концептуалізації сенсу життя в контексту підходів, репрезентованих сучасною філософією.

Задум такого дослідження важливий з декількох причин. По-перше, аналіз концептуальних пропозицій сучасної філософії має мета-філософський характер. Він демонструє особливості сучасного філософування та його здатність реагувати на соціокультурні та антропологічні виклики нашої епохи, а також давати адекватні відповіді. По-друге, звернення уваги на поняття «сенсу життя», зокрема, в його соціальному вимірі дає можливість проаналізувати шляхи зміни

існуючих парадигм соціального та політичного, визначальними для яких стали нігілізм, абсурдизм та цинізм. Тим самим окреслюється можливість аксіологічних перетворень, що виводять на можливість смислової революції, деінструменталізації та гуманізації соціально-політичного світу. По-третє дане дослідження передбачає вивчення трансформації сенсу життя в сучасному світі, що виводить на проблеми творення соціальних мозаїк (як передумови сучасного структурування соціального простору), здійснення соціальних зрушень (як передумови розвитку суспільства та можливості сутнісних політичних змін), солідарності притомних (як передумова для нових можливостей формування спільнот)

Формулювання мети, у тому вигляді, як згадано вище, закладає загальну стратегію дослідження концептуалізацій сенсу життя. Лідія Сафонік у своїй роботі здійснює поступові кроки, які ведуть її від розкриття концептуальних та методологічних засад, розробки понятійно-категоріального апарату до розкриття сучасних соціальних феноменів (наприклад, знекорінення) та обґрунтування смислової вагомості конституювання дискурсу “схильності до спільного блага” як аксіологічного чинника соціальної консолідації в умовах глобалізації.

Структура представленого на розгляд дисертаційного дослідження демонструє послідовність розгортання соціально-філософського аналізу та відтворення соціально-антропологічного контексту концептуалізацій сенсу життя в сучасній філософії. Робота складається зі вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Визначаючи теоретико-методологічні засади свого дослідження, Лідія Сафонік зосереджується передусім на категоризації простору сенсу. Для цього вона здійснює, зокрема, пошук підстав розрізнення сенсо-відчуття й сенсо-розуміння, ставить питання про концептуальне розмежування сенсу, смислу та значення, інтерпретує теорію значення Е. Гуссерля. У цьому контексті вартим уваги є проведений у дисертаційному дослідженні детальний аналіз проблеми розрізнення «сенсу» і «смислу». Дисертантка цілком слушно зауважує, що розрізнення сенсу і смислу значною мірою утруднене через латентні спорідненості. Разом з тим, вона

пропонує поняття “сенс” використовувати разом із поняттям “життя”, тим самим створюючи концепт “сенс життя”. Цей концепт передусім вказує на унікальність життя людини. Поняття ж “смысл” пропонується вживати у поєднанні з поняттям “буття”, результатом чого постає концепт “смысл буття”. Крім того, дисертантка зауважує, що термін “смысли” необхідно вживати у множині, оскільки їх природа варіативна, дифузійна, амбівалентна.

Наступним кроком, який здійснює дисертантка, є аналіз онтологічних аспектів сенсу буття. Зокрема, тут продовжено тематизацію співвідношення між сенсом життя і смыслом буття. Для цього вона звертається до фундаментальної онтології М. Гайдегера, а також низки інших сучасних філософів, таких як М. Мерло-Понті, Дж. Ватімо. Важливо, що до цього дискурсу залучено також вітчизняних філософів – А. Богачова, Р. Кіся, І. Маноху. Можна стверджувати, що в другому розділі авторка вибудовує своєрідну мережу оприявлення смыслів, зосереджуючись на корінні смыслів, місці смыслів, полях смыслів, а також їх конституюванні, парадоксальності та ін. Усе це спрямоване на подальше з'ясування значення розрізнення сенсу і смыслу. Зокрема, як переконує авторка сенс життя пов'язаний із відчуттям, чутливістю й сприйняттям, конституційований людиною виходячи з її інтересів, запитів та намірів, а смысли буття обумовлювані рефлексивним мисленням з залученням мовно-комунікативного й аргументаційного опосередкування. Разом з тим, у цій частині роботи здійснюється поступовий вихід на рівень соціального буття індивіда. Лідія Сафонік зауважує, що «...соціальні смысли закорінені у соціальний досвід суб'єкта, будучи результатом осмисленням соціальної реальності, соціальною практикою, досвідом дії, комунікативним актом спроможні у межах соціального простору переструктуруватися у зв'язку зі зміною соціального дискурсу, отже розуміння природи й механізму комунікування соціальних смыслів сприяє аналізу складних процесів комунікації й формування соціального пізнання» (с. 170). При цьому звернення уваги на соціальні аспекти дають можливість діагностувати сучасні загрози конституюванню буттєвих смыслів та життєвих сенсів. Саме цьому присвячений третій розділ дисертаційного дослідження.

Такий крок у дослідженні є доволі закономірним. Він, певною мірою, відображає загальний характер сучасної соціальної філософії, яка демонструє критицизм щодо розвитку сучасності. Тим самим, філософ відчуває себе як сучасник. Ця проблема була свого часу чітко поставлена італійським філософом Джорджіо Агамбеном, який у роботі «Що таке сучасність?» наголошує на тому, що завдання сучасника (себто інтелектуала, який рефлексує над проблемами сучасності) полягає у тому, щоб не співпадати із трендами сучасного світу. Ця неспівмірна ритміка дозволяє філософові подивитися на культурні, соціальні, політичні феномени сучасності критично. Цим пояснюється загалом критичне налаштування соціально-філософської рефлексії ХХ – початку ХХІ століття. Дисертаційне дослідження Лідії Сафонік не є винятком. Діагностика загроз конституюванню буттєвих смислів та життєвих сенсів якраз це виразно виражає. Передусім авторка зосереджує увагу на небезпеках метаоповідей. У цій частині роботи ідеї філософів минулого, а також аналіз даної проблематики сучасними дослідниками дещо переважають «голос» дисертантки. Тим не менше можна спробувати більш цілісно зібрати її переконання задля представлення авторської позиції Лідії Сафонік. Зокрема, вона стверджує, що «...метафізичні дискурси загалом не сприяли умовам конституювання смислів та сенсів, оскільки нав'язували людині власні вербальні дискурси, які не сприяли самочинному пошуку сенсу життя» (с. 172). А тому рухаючись в історико-філософській перспективі вона демонструє як зменшення ролі метанаративів зумовлює активізації пошуку сенсу життя індивідами.

Своєрідне продовження аналізу проблематики, пов'язаної із метанаративами надibuємо в наступному підрозділі (3.2). Тут авторка звертається до виклику для сенсу життя і смислу буття, який походить від дисциплінарної монотонності. Йдеться передусім про концепцію дисциплінарної влади М. Фуко. Зосередження уваги на метаоповідах тут зумовлене тим, що вони тією чи іншою мірою демонструють зв'язок із владою. Однак не зовсім можна погодитися із такою інтерпретацією Лідії Сафонік. На мій погляд, М. Фуко передусім демонструє відірваність дисциплінарної влади від метаоповідей.

Традиційна концепція влади передбачає зв'язок із метанаративами, оскільки, якщо звернутися до середньовічної політичної філософії, влада розуміється сконцентрованою на особі монарха і походить вона ні від кого іншого, як від Бога. Цим забезпечується її метафізичне узasadнення. Модерн демонструє нам зміни у розумінні влади. Починаючи (приблизно) з політичних ідей Н. Макіавеллі, влада набирає операційного характеру. Саме тому, у випадку концепції М. Фуко ми говоримо не про метафізику влади (що, безперечно, демонструє зв'язок із метаповідями), а радше про мікрофізику влади (коли влада проявляється як стратегічна сила, що оприянюється практично в кожній точці соціальності). Тому, на мій погляд, Лідії Сафонік варто було б звернути більш детальну увагу на суперечності впливу дисциплінарної влади на сенс життя і смисл буття (зникнення тоталізуючої дії метафізики влади і водночас прагнення до тотального контролю через утвердження мікрофізики влади). А ще доречно було б проаналізувати загрозу сенсу життя і смислу буття не лише з боку існування метанаративів, але й через їх зникнення. Одна із концепцій сучасності передбачає її окреслення як епохи «кінця метанаративів» (Ж.-Ф. Ліотар). Адже саме останнє тісно пов'язане із нігілізмом-абсурдизмом-цинізмом як парадигмами зникнення сенсу/смислу. Хоча звісно ці мої міркування мають тут виключно рекомендаційний характер і вказують на можливості розвитку логіки розгляду, запропонованої Лідією Сафонік.

Окрім згаданих вище загроз, Лідія Сафонік зосереджує увагу також на насиллі, знеціненні життя, зсувах метафізичних дискурсів. У висновках до третього розділу показано зв'язок між усіма небезпеками. Таким чином, окреслено контекст, назвімо це, «негативності» щодо сенсу життя і смислу буття. При цьому цей аспект дослідження, очевидно, має на меті відкрити шлях до пошуку альтернативи концептуалізації сенсу в межах сучасного філософування.

Таким чином наступним етапом дослідження Лідії Сафонік можна вважати окреслення дискурсу сенсо-розуміння в антропологічній перспективі. Передусім він передбачає здійснення компаративного аналізу антропологічних ідей

М. Шелера, А. Галена та Г. Плеснера; критику антропологічної традиції в працях М. Гайдегера; розгляд проблематики Іншого в сучасній філософії; спробу представлення конститутивної структури формування сенсо-розуміння у постмодерній філософії. Усе це виводить авторку на ідею здобування сенсу життя через порозуміння та діалог. Разом з тим, в останньому підрозділі цієї частини (4.6. Звивистий шлях діалогу й порозуміння) Лідія Сафонік як би згори закладає і згодом протягом усього подальшого викладу та на основі аналізу низки сучасних філософських концепцій (наприклад, комунітаризму Ч. Тейлора, антропологічних ідей Х. Арндт, комунікативної філософії Ю. Габермаса, філософії діалогу Е. Левінаса та ін.) доводить, що емоції та відчуття не можуть бути підґрунтям діалогу, а тому порозуміння має ґрунтуватися на «розумних аргументах», правилах та алгоритмах, оскільки сила розуму уможливорює досягнення діалогу й порозуміння між людьми й спільнотами.

Однак, закономірно постає питання, чи можливе досягнення діалогу та порозуміння в умовах сучасної невизначеності? Разом з тим, чи не є невизначеність шансом для переосмислення та подолання загроз для сенсу людського життя? У роботі Лідії Сафонік знаходимо цей мотив, коли вона пише про те, що кризовий стан з новою силою спонукає людину заново «вирішувати та пере-вирішувати питання буття» (с. 284). При цьому дисертантка звертає увагу на різні варіанти «реакції» на кризовий стан: втрата життєвих сенсів, що може призвести до самогубства, або ж мужність буття, що дозволяє протистояти кризі. У цілому ж, переконана Лідія Сафонік, у ХХ столітті з його екзистенційними кризами людина навчилася покладатися передусім на себе, а небезпека неусталеності у бутті змушує нас шукати буттєвого оперття, пере-вирішуючи проблему сенсу людського життя.

Останній розділ дисертаційного дослідження присвячений трансформації сенсу життя в умовах сучасності. Авторка торкається проблем: буття людини в умовах сучасного інформаційного суспільства, що породжує своєрідну мозаїку сенсу; знаходження сенсу життя в оновленні соціального буття (зокрема, на прикладі участі в рухах за розвиток громадянського суспільства в Україні та

присвячуванні свого життя вирішенню загальнозначущих соціально-політичних проблем). Цікавим аспектом даного дисертаційного дослідження є розгляд Лідії Сафонік феномену «солідарності притомних» (підрозділ 6.3). Йдеться про форму солідарності людей в сучасних суспільствах, що спрямована на протистояння надмірній агресії та дискримінаційним й експлуаторським політикам. Цей пасаж, певно мірою, нагадав концепцію відомого чеського феноменолога Яна Паточки, в якій він пропонує ідею солідарності потрясених. Йдеться про період кризи міфологічного світогляду та народження філософії, себто час, який завдяки Ясперсу отримав назву «осьового часу». Тож міркування Лідії Сафонік про сучасну кризу сенсу і солідарність притомних наштовхували на думку, чи не живемо ми в новий «осьовий час», екзистенційні зрушення якого мають призвести до нової перспективи утвердження сенсу життя і смислу буття.

Висновки, до яких приходять Лідія Сафонік у своєму дисертаційному дослідженні є достатньою мірою обґрунтованими, а отримані результати характеризуються науковою новизною. Зокрема, серед положень наукової новизни слід відзначити такі: по-перше, у роботі чітко доведено, що пріоритетним принципом сенсотворення в сучасних концептуальних підходах стає пошук онтологічних та етичних засад відповідальності людини за життя як таке; по-друге, авторці вдалося достатньою мірою обґрунтувати розрізнення сенсу і смислу (як вона зауважує, концептуалізація сенсу життя ґрунтується на явному і неявному когнітивно-семіотичному розмежуванні сенсів й смислів; якщо сенси стосуються проблем закорінення в чуттєво-тілесній складовій людської природи, окреслюючи унікальність й самотність індивідуального та спільного людського досвіду, то смисли обумовлюються вербальним рефлексивним мисленням з його знаково-символічним опосередкуванням завдяки залученню “трансцендентальної комунікативної спільноти” (с. 15)); по-третє, слід відзначити соціально-філософську діагностику українських реалій, а саме твердження авторки про те, що соціально-культурні реалії сучасної України формуються під впливом суспільної значущості таких смислових концептів, як “схильність до спільного блага” та “значимих інших”, які мотивуються

рефлексивною засторогою від морального нігілізму й індивідуального й групового нарцисизму.

Разом з тим, робота не позбавлена деяких суперечностей та недоліків, на які маю намір звернути увагу, прагнучи тим самим вступити у дискусію із дисертанткою.

1) стосується концепції історико-філософського розвитку, яку приймає Лідія Сафонік за основу для здійснення аналізу концептуалізації сенсу життя. А саме йдеться про поділ на класичну-некласичну-постнекласичну філософію. Цей поділ є доволі штучний і поширений переважно на пострадянському просторі. Питання виникає передусім щодо того, що ми розуміємо під класичною філософією? Відповідь на нього дасть можливість зрозуміти, що таке некласичне філософування і які зміни у розумінні суспільства і людини воно приносить. В праці Лідії Сафонік немає чіткого окреслення періодів, вони приймаються радше як самоочевидність. Можна передбачити, що класичною тут є період розвитку філософії від початків до середини XIX століття. З кінця XIX і впродовж XX століття ми маємо період некласичного філософування. Але для соціальної філософії це не зовсім спрацьовує, адже суттєві зміни і відхід від «класичного» розуміння суспільства і політики ми надибуємо від часів Н. Макіавеллі та Т. Гобса. Для прикладу, це чітко видно щодо зв'язку людини і соціуму (політичного світу). Якщо для класичної філософії цей зв'язок є органічним (людина – це політичне життя), то для модерної філософії людина виступає радше асоціальною істотою, що схильна до «війни усіх проти всіх» в природному стані. До цього можемо додати, що «класика» (ті, хто вважається основоположниками чи неспростовними авторитетами) для різних напрямків філософії (зокрема, й сучасної) буде різною. Зрозуміло, що дисертація Лідії Сафонік має соціально-філософський (чи якщо точніше соціо-антропологічний) характер, а не історико-філософський. Тим не менше, вважаю, що Лідії Сафонік слід було б більш чітко окреслити розуміння «класичного-некласичного-постнекласичного» філософування в історико-філософському аспекті, що є тлом для аналізу проблематики її дослідження.

2) стосується використання дихотомії «вертикальне - горизонтальне». Зокрема, дисертантка пише, що «некласичний філософський підхід щодо концептуалізації сенсу життя визначається легітимізацією горизонтального принципу в соціальних відносинах» (с. 14). Себто йдеться про заміну вертикального виміру соціальних відносин на горизонтальну. На мій погляд, ствердження змін у такому ключі не дозволяє повною мірою пояснити змін у концептуалізації сенсу життя в сучасній філософії. А все тому, що ми й надалі лишаємося в межах дихотомії «вертикальне - горизонтальне», що структурує наше мислення і нав'язує логіку «класичного» (у термінах авторки) філософування. Більш доцільним було б спробувати помислити логіку вибудовування соціальних відносин в умовах сучасності за допомогою категорій «множинність», «мережевість», «віртуальність», «ризомність», спираючись на пропозиції сучасних філософів, як наприклад, Ж. Делез, Ф. Гватарі, М. Кастельс, П. Вірно, Ж. Бодріяр, А. Негрі, М. Гардт та ін.

3) Оскільки дисертаційне дослідження має соціально-антропологічний характер, слід було б більше детальніше співвіднести концептуалізації сенсу життя із антропологічними типами, якими презентують спосіб буття людини в сучасному суспільстві та культурі. Зокрема, йдеться про окреслення буття людини в сучасному політичному світі, яке назване *homo sacer* (Дж. Агамбен, С. Жижек) і виражає загроженість втрати сенсу життя, а подолання цього стану вимагає саме *смиислової* революції, що має призвести до вироблення політики, що засновується на новій антропологічній концепції. Друге окреслення – *homo virtualis* (а також *homo intelicens*, *homo irretius*), яке використовується для позначення буття людини у віртуальному просторі. Авторка, звісно ж, у своїй роботі торкається проблем сенсу в контексті становлення та розвитку сучасного інформаційного суспільства. Але оскільки віртуальний простір стає щораз частіше джерелом віднайдення сенсу життя (наприклад, завдяки комунікації і самопрезентації в соціальних мережах, участі в проектах на кшталт Second life), то це зумовлює трансформацію людського буття та утвердження згаданого вище

типу *homo virtualis*, що, на мій погляд, слід було увиразнити у даному дослідженні.

4) При розгляді феноменів сучасності, які пов'язані із формуванням та утвердженням сенсу життя, дисертантка переважно зосереджує увагу на одній із їх сторін (найчастіше негативній, пов'язаній із небезпеками для сенсу життя), ігноруючи їх складність і, часто, суперечність. Для прикладу феномен самотності та його вплив на втрату сенсу. У праці цей феномен виступає радше як негативний, а конституювання сенсу життя, зокрема, в горизонті діалогу з Іншим долає самотність та ізолюваність індивіда. Це, звісно ж, правильно. Але самотність як екзистенційний стан – це не лише негативний феномен, в тому числі у його співвіднесенні із соціальністю. З одного боку, самотність ізолює індивіда від соціуму і не дозволяє віднайти сенс у комунікації із іншими (вказівку на негативний аспект самотності зустрічаємо у «Політиці» Аристотеля, коли той твердить, що людина, яка виявилася ізолюваною від інших людей, не є самодостатньою), Але, з іншого боку, будучи на самоті, людина має можливість звернутися до свого внутрішнього світу, проаналізувати свій досвід, вести внутрішній діалог, який відіграє важливе значення для саморозуміння, що відкриває шлях для досягнення сенсу життя. Зокрема, Х. Арндт чітко вказує на цю складність феномену самотності в праці «Джерела тоталітаризму», вживаючи два терміни – *loneliness* (негативний вимір самотності, що в соціальному світі проявляється як терор) і *solitude* (усамітнення, яке є результатом волі індивіда, котрий прагне побути разом зі своїм «Я»). З огляду на цей приклад, авторці слід було б більше уваги зосередити на подібні неоднозначності сучасних феноменів.

Також дисертаційна робота вимагала б більш уважної вичитки мовного редактора, оскільки місцями одруки заважають точному сприйняттю тверджень автора.

Однак хочу наголосити на тому, що зазначені критичні зауваження не мають на меті применшити значущість результатів наукового дослідження Лідії Миколаївни Сафонік, що представлені у дисертаційному дослідженні. Здійснений дисертанткою соціально-антропологічний аналіз концептуалізацій

сенсу життя людини в сучасній філософії та демонстрації їх соціальних та політичних наслідків, без сумніву, може претендувати на наукову новизну, що продемонстрована відповідними обґрунтуваннями у вступі до роботи.

Робота оформлена відповідно до чинних вимог, зміст автореферату відображає основні етапи проведення дослідження та достатньою мірою презентує основні результати.

Відповідно до вищесказаного, маємо безсумнівні підстави твердити, що дисертація Сафонік Лідії Миколаївни «Концептуалізація сенсу життя у неklasичних філософських підходах: соціально-антропологічний контекст» характеризується актуальністю, а також має неабияке теоретичне та практичне значення для сучасної соціальної філософії. Дане дисертаційне дослідження цілком відповідає вимогам до науково-теоретичного рівня роботи і новизни результатів. При цьому також воно повністю відповідає пунктам 9, 10, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України 24 липня 2013 року за № 567. Тож її авторка, Сафонік Лідія Миколаївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

**Доктор філософських наук,
доцент, декан гуманітарного факультету
Національного університету
«Острозька академія»**

Шевчук Дмитро Михайлович

ПІДПИС
ПІДТВЕРДЖУЮ
НАЧАЛЬНИК ВІДДІЛУ
КАДРІВ НАУ «ОА»